

FELSEFE DÜNYASI

2016/YAZ/ SUMMER Sayı/Issue: 63

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve Hakemli Bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Yard. Doç. Dr.) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Editör / Editor

Prof. Dr. Celal TÜNER

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet İNAM (ODTÜ)
Prof. Dr. Celal TÜNER (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Ün.)
Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR (Yıldırım Beyazıt Ün.)
Yard. Doç. Dr. Necmettin Pehlivan (Ankara Üniversitesi)
Yard. Doç. Dr. M. Enes KALA (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve Tubitak/ULAKBİM tarafından dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is published biannually. It is indexed by Philosopher's Index and Tubitak/ULAKBİM since 2004.

Adres/Adress

Necatibey Caddesi No: 8/122
Kızılay - Çankaya / ANKARA
PK 21 Yenişehir/Ankara • Tel & Fax: 0 312 231 54 40
www.tufed.org.tr

Fiyatı / Price: 35 ₺ (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı / Design and Printed by.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Alinteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11

Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

Basım Tarihi : Temmuz 2016, 750 Adet

Kitap Tanıtımı

Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni, ed. Bayram Ali Çetinkaya, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, 10 cilt, 10800 sayfa.

Ömer BOZKURT*

Bazı kitapları içerikleri açısından değerlendirmek oldukça güçtür. İçerik o kadar farklı, o kadar geniş, o kadar cezbedici olur ki, bu içeriği birkaç sayfada tanıtmak, değerlendirmek, kritik etmek zorlaşır. Değerlendirmesini yaptığımız bu eser de böyle bir özelliğe sahiptir. Her şeyden önce bu eser 272 akademisyenin 427 başlığı 10 ciltte, 10800 sayfada ortaya koyduğu ve 11 sayı editörü ile projenin mimarı ve editörü Bayram Ali Çetinkaya'nın başkanlığında hazırlanmış kapsamlı ve büyük bir eserdir.

2013 yılında temelleri atılan bu projenin sahibi, fikir babası, hizmetkârı İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya, arkasında herhangi bir maddi güç, kurumsal bir destek vs. olmadan bu projenin üstesinden gelmeyi başardı ve bu muazzam eseri ilim dünyasının istifadesine sundu. Böyle bir eseri ortaya koyabilmek her şeyden önce hayal ister, idealler ister, bitmek tükenmek bilmeyen bir çalışma azmi ister. Ama hepsinden de öte bu kadar akademik şahsiyeti ve çalışmalarını bir araya getirebilecek, onları bu çalışmaya katabilecek saygıdeğer bir kişilik ve kabul gören bir akademik şahsiyet ister. Böylesine önemli akademisyenlerin kabulünü, katkısını, çabasını, azmini bu çalışmaya dâhil edebilmek ancak büyük bir sevgi ve saygıya sahip olmakla

* Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Doç. Dr.

mümkün olabilir. Kıymetli Hocamız Sayın Bayram Ali Çetinkaya bunu başarabilme bahtiyarlığına ulaşmıştır.

2013 yılı öncesinden itibaren projeyi birçok kişiyle müzakere ederken, Bayram Ali Çetinkaya hocamızın yanındaydım. Bir öğrencisi olarak bu projeyi benimle de paylaştı. O gün kendisinde görmüş olduğum heyecan ve istek, bu işin o anda tamamlanmış olduğu duygusunu bende uyandırdı. Her ne kadar bu projeyi duyanların bir kısmı bunun bir ütopya olduğunu düşünmüş olsa da hocamız, ütopyaların ileride gerçekleşme potansiyeline sahip birer projeler olduğunu bilerek ve hissederek bu projeyi gerçekleştirme girişiminde bulundu ve bunu başardı.

Bayram Ali Çetinkaya hoca, projesini birçok yayınevine açmış fakat ciddi maliyeti olan bu projeye destek verme cesaretini gösteren yayınevi, İnsan Yayınları olmuştur. İnsan Yayınları, bu projeyi sahiplendi ve Türkiye'deki düşünce tarihi alanında yapılan çalışmalara bu eseri ilave ederek önemli bir işe imza attı. Bu, göz ardı edilmeyecek bir sorumluluk örneğidir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen akademisyenler kendilerinden istenen konu başlıklarını yazarak unutulmayacak bir esere katkı vermekle teşekkürü ve takdiri hak ettiler. Cilt editörleri ve Prof. Dr. Ali Yılmaz başkanlığındaki redaksiyon heyeti olağan üstü bir çabayla eserin en az hatayla okuyuculara ulaşmasını sağlayarak takdire şayan bir çaba gösterdiler. Hepsine teşekkür etmek gerek.

Şunu unutmamak gerekir ki, bilim ve düşünce birtakım kaygılardan uzak yapıldıkça daha cesur ve daha yetkin olmaya aday olur. Bu kaygılar, kimi zaman düşünce üzerinde gölge oluşturan bir kurum olabileceği gibi, metinlerin sayfalarını satılacak birer yaprak olarak görmeye yol açacak bazı maddi kaygılar da olabilir. Özgür düşünce okulları, özgür projeler ve özgür girişimler, maddi bağlardan ne kadar uzak kalsalar –ki bu durum işleri oldukça zorlaştırır- içerik açısından o kadar özgün olabilirler; özgür düşünce ve düşünmenin ifşasını da o kadar sağlayabilirler. İşte bu çalışma hiçbir olumsuz kaygının gölgesinde kalmamış gibi görünmektedir. Konu başlıkları, metinlerin dili, ele alınan sorunlar, konuların işlenişi, eserin öncelikle kendisine özgü tarz ve üsluba sahip olmakla farklılaşmasını; bazı kavram, problem ve fikirleri ele alıp almama noktasında dar bir alana

sıkışmışlıktan kurtulmasını; kaynak metinlerin götürdüğü yere, fikirlerin ulaştığı yere, akılların gittiği yere gitmekle bilimselliği yakaladığı rahatlıkla söylenebilir.

Burada on ciltlik bir eserin her noktasını değerlendirmek, tüm ayrıntılarını kritik edebilmek elbette mümkün değildir. Biz sadece genel bir değerlendirmeye girerek bazı olumlu ve olumsuz noktalara dikkat çekmekle yetineceğiz.

Genel bir içerik değerlendirmesi yaptığımızda eserin ilk dört cildinin Batı düşüncesine tahsis edildiği, son altı cildinin ise Doğu yani İslam düşüncesine ayrıldığını görebilmekteyiz. Bu durum her cildin jenerik kısmında ifade edilmiştir. Ancak ilk tespit olarak, ilk dört cildin birincisi Batı düşüncesini içermediği ve bugün Orta Asya ve Uzak Doğu dediğimiz coğrafyadaki medeniyetleri ele aldığı göze çarpmaktadır. Bu nedenle bizce jenerikte böyle bir ayırma gidilmemeliydi. Bu ayırma gidilmeksizin cilt isimleri olduğu hal üzere kalmış olsaydı herhangi bir eksiklik olmazdı; zira düşüncenin Orta Asya ve Uzak Doğu medeniyetlerinden başlatılması –bu konuda bazı tartışmalar olsa da- göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur.

On ciltlik bu eserin, düşüncenin Doğu’dan doğuşunu ele alan birinci cildinde önemli konuların ele alındığı hemen göze çarpmaktadır. Kayda değer giriş yazılarının ardından Babil, Keldani, Çin, İran, İbrani gelenekleri ayrıntılarıyla ele alınmış gözükmektedir. Editörlüğünü Ali Osman Kurt’un yaptığı bu ciltte belli başlı konular ele alınmakla birlikte Manheizm, Sümerler ve Mısır Medeniyeti gibi bazı konuların gözden kaçtığı vurgulanması gereken bir husus olarak dikkat çekmektedir.

İkinci ciltte Antik Yunan ve Ortaçağ düşüncesi ele alınmış olup bu cildin editörlüğünü Celal Türer ve Hakan Olgun birlikte yapmışlardır. Antik Yunan ve Ortaçağ Hıristiyan düşüncesinin ele alındığı bu ciltte klasik felsefe tarihi kitaplarının dışına çıkacak konular irdelenmiş, konuların tarihsel ve kültürel arka planla ele alınmış olmasına özen gösterilerek kayda değer bir katkı ortaya konmuştur. Bu ciltte “İnsan ve Felsefe: Sofistler ve Sokrates” başlığı ile “Sofistler ve Sokrates” başlığının büyük bir benzerlik gösterdiği dikkat çekmektedir. Benzer durum “Aristoteles’in Ahlak An-

layışı” ile “Aristoteles ve Ahlak” başlıklarında da görülmektedir. Bu iki başlıkta kısmen içerik farklılıkları bulunsa da bu farklılığa göre başlıkların oluşturulması daha uygun olabilirdi.

Yeniçağ düşüncesini ele alan üçüncü cilde Ahmet Erhan Şeker-ci editörlük yapmış olup bu ciltte Francis Bacon’dan Vico’ya varan bir sırayla Batı felsefesi bağlamında Yeniçağ düşüncesinin ele alındığı görülmektedir. Ancak burada da “Nicolas Malebranche”, aynı isimli iki başlık olarak tekrar etmiştir. Bu başlıklar mutlaka başka şekillerde ve içeriğe göre şekillenmeliydi. Ayrıca Aydınlanma Felsefesi’nin ayrı bir başlık halinde ele alınması da gerekirdi.

Editörlüğünü Şamil Öcal’ın yaptığı dördüncü cildin konusunu yirminci yüzyıl düşüncesi oluşturmaktadır. Lamarck, Darwin, Spencer, W. James, Dewey, Durkheim, Russel, Bergson, Whitehead, Carnap, Husserl ve Hartman’dan başlayarak W. D. Ross’a kadar önde gelen son dönem Batı düşüncesi ve düşünürleri ele alınmış olup bunların irdelenmiş olması ülkemizdeki önemli bir eksikliği giderme özelliğine sahip olmakla ehemmiyet arz etmektedir.

Beşinci ciltte İslam düşüncesinin altın çağı ele alınmıştır. Abdullah Kahraman’ın editörlüğünü yaptığı bu ciltte İslam’da felsefi düşüncenin doğuşu konusu başlangıç olarak belirlenmiş, İslam hukuku, fıkhi ve kelami mezhep önderleri, Şia düşüncesi, felsefi okullar, Mutezile ve önemli temsilcileri, Kindî, Fârâbî, Amîrî, İbn Sina, önemli bazı hadisçiler, İbn Teymiyye ve İbn Kesir gibi kayda değer İslam âlimleri ele alınıp incelenmiştir. Bu ciltte ilk dikkat çeken husus, fıkıh, felsefe ve hadis konularının iç içe geçmiş olması ve kadim okullardan Antakya Okulu’nun ihmal edilmiş olmasıdır. Ayrıca İslam Materyalistleri başlığının, bulunduğu yerin daha öncesinde yer alması söz konusu olabilirdi.

Bu cildin bir devamı sadedinde “Felsefe, Ahlak ve Kelamın Sentezi” başlıklı ve editörlüğünü İsmail Çalışkan’ın yaptığı altıncı cilt gelmekte olup burada kelam felsefe ilişkisi, Eş‘arî, Maturidî, Sicistanî, Bâtınî düşünce, İhvan-ı Safa, İbn Miskeveyh, Gazâlî, Fahrudin Râzî, Ebherî, Tûsî ve sonrasındaki kelami felsefi çizgide önde gelen şahsiyetler ortaya konmuştur. Ancak bu ciltte yer alan Eş‘arî maddesi beşinci ciltte de yer al-

maktadır. Bu şekildeki bir tekrar mutlak manada içerikte tam bir benzerlik göstermese de aynı şahsiyeti tanıtıcı mahiyette olmak bakımından benzerlik göstermektedir. Ayrıca bu ciltte Yahya b. Adi'ye de yer verilmeliydi.

Endülüs ve felsefenin İsrakiliği veya İsrakileşmesi başlıklı yedinci ciltte, Eyüp Bekiryazıcı'nın editörlük yaptığını görmekteyiz. Burada tasavvuf geleneği, Hallac, Abdulkadir Geylanî, Yesevî, İbn Arabî, Bakillânî, Mevlana, Konevî, Hacıbektaş, Nakşibend, İmam Rabbanî, Yahudi felsefesi ve düşünürleri, İbn Bacce, İbn Tufeyl, İbn Rüşd, İbn Se'bîn, Şâtübî, İbn Haldun, İsrakilik, Sühreverdî ve bu çizginin dikkat çeken şahsiyetleri ele alınmıştır. Bu ciltte kanaatimizce isim ve içerik açısından bir takım sorunlar bulunmaktadır. Bu ciltte tasavvuf, felsefe, İsrakilik konuları üç genel başlık olmakla birlikte Endülüs ve Doğu dünyası birlikte ele alınmıştır. Her ne kadar Endülüs felsefesinin tasavvufi boyutundan söz etmek mümkün olsa ve Endülüslü bazı düşünürlerde İsraki çizgileri görebilsek de Endülüs düşüncesinin başlı başına ele alınmasının daha uygun olacağını düşünmekteyiz. Alternatif olarak bizce önceki ciltten başlayarak ya Doğu dünyası ve Endülüs dünyası olarak iki farklı cilt oluşturulmalıydı ya da tasavvufi düşünce, kelami düşünce, kelami felsefi düşünce, Meşşâî çizgi, İsraki çizgi vs. şeklinde bir ayırma gidilmeliydi. Hukuk, tefsir ve hadis alanları da daha farklı bir şekilde ilgili kısımlarla kaynaştırılabilirdi.

“Osmanlıda Felsefe ve Akli Düşünce” başlığını taşıyan sekizinci cildin editörlüğünü Ahmet Hamdi Furat yapmıştır. Osmanlıda düşünce hayatının mahiyetini ele alan konuyla başlayan bu ciltte Osmanlıda tasavvuf, selefî temayül ve tepkiler, Yunus Emre, Davud el-Kayserî, Babertî, Somuncu Baba, Şeyh Bedreddin, Süleyman Çelebi, Emir Sultan, Akşemseddin, Kâfiyeci, Molla Hüsrev, Ali Tûsî, Molla Gürani, Ali Şir Nevaî, Kemal Paşazade, Pir Sultan Abdal, Taşkörizade, Kınalızade, Birgivî, Sivasî vb. gibi şahsiyetlerin hayatı, eserleri ve düşünceleri ele alınmıştır. Ancak buradaki şahsiyetlerden Yunus Emre kanaatimizce Osmanlı öncesine tekabül etmektedir. Diğer yandan bu bölümde Molla Fenarî ve İsmail Gelenbevî'nin yer etmemiş olması önemli bir eksikliklerdir.

Selim Eren ve Ali Öztürk'ün editörlüğünü yaptıkları dokuzuncu cilt, “Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslam Düşüncesi” başlığı-

nı taşımaktadır. Burada öncelikle konu genel olarak ele alınmış, sonrasında Muhammed Abduh'tan Mustafa Şekip Tunç'a kadar çağdaş dönem İslam düşünürleri ele alınmıştır. Said Halim Paşa, Ziya Gökalp, Mehmet Akif, Ahmet Naim, Ahmet Avni Konuk, Muhammed İkbâl, M. Hamdi Yazır, Ferit Kam, Ali Ayni, İzmirli İsmail Hakkı, Prens Sabahattin, Hasan Elbenna, Rıza Tevfik, Musa Carullah, Rene Guenon bunlardan bazılarıdır.

Onuncu ciltte de “Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslam Düşüncesi” konusu işlenmeye devam etmiştir. Dokuzuncu cildin editörlüğünde olduğu gibi bu cilde de Selim Eren ve Ali Öztürk editörlük yapmışlardır. Burada Said Nursi, Şemsettin Günaltay, M. Emin Erişilgil, Fuad Köprülü, Ömer Nasuhi Bilmen, Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Topçu, Mehmet Zahid Kotku, Erol Güngör, Necip Fazıl, Fazlurrahman, Muhammed Esed, M. Esad Coşan, Muhammed Hamidullah, Aliya İzzetbegoviç, Cabirî, Arkoun, Al-Attas gibi şahsiyetlerle birlikte gelenekselci ekol de ele alınmıştır. On ciltlik bu eserin en dikkat çekici ve ayırt edici yönünün bu son iki cilt olduğunu söylemek mümkündür. Gerek ele alınan başlık sayısının fazlalığı gerekse de düşünce tarihi çalışmalarında genellikle ihmal edilmiş bu konuları ele almış olması bakımından bu iki cilt dikkate değer olup önemli bir açığı doldurmaktadır.

Bütün bunların yanı sıra şunu da belirtmek gerekir ki, burada zikredilen isimler ve konular dışında daha birçok konu bulunmaktadır. Fakat netice itibarıyla bu çalışma bir ansiklopedi değildir. Dolayısıyla tüm bunları talep etmek bu çalışmaya haksızlık olur. Elbette bazı ciltlerde birkaç konunun birlikte ele alınması kimi zaman kitap serisinin düzenine zarar veriyor gözükmektedir. Buna ciltlerin içerikten kaynaklanan farklı ebatlara sahip olması da ilave edilebilir. Fakat editörün böyle bir şekilsel kaygı gütmemesi bir yandan da takdire şayandır. Bunlara rağmen eserin genel olarak bir düzen ve sıralamayı esas aldığı rahatlıkla söylenebilir. Bu çalışmanın büsbütün bir felsefe veya düşünce tarihine benzememekle bir ayrıcalık kazandığı da ifade edilmelidir. Zira bu eserde kişiler ve dönemler farklı yaklaşımlarla irdelenmiştir. Hatta kişilerin hayat hikâyesine de ağırlık vermeyerek daha çok o şahsiyetin kimi zaman öne çıkan, kimi zaman eksik bırakılmış yönlerini irdeler niteliktedir. Çalışmanın bir farklılığı da düşünceyi felsefeye hapsetmemiş olmasıdır. Bu çerçevede tefsir, fıkıh, ke-

lam vb. gibi İslami ilimler alanında öne çıkmış özel şahsiyetlerin görüşleri ve açıklamaları ihmal edilmemiştir. Eserin en güçlü yönlerinden biri, madde yazarlarının o konunun uzmanları olmalarıdır. Başka bir ifadeyle kişi ve konular yeniden ve o konuya yabancı kişilere yazdırılmamış, aksine o konulara yıllarını vermiş yazarlara hazırlattırılmıştır. Bu durum ilgili konuların öz ve öne çıkması gereken yönlerini yansıtmalarını sağlamış, bu da esere önemli bir akademik özellik kazandırmıştır.

Tüm güzellikleri ve bazı eksik yanlarıyla bu eser, Türkiye ve dünyada önemli bir bilimsel girişim olarak ilim dünyasına girmiştir. Emeği geçen yazarlara, cilt editörlerine, tashih heyetine ve özellikle projenin sahibi ve editörü Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya hocaya teşekkür etmek gerekir.